

УДК 911.5

КУЛЬБІДА Л.С.

ОРГАНІЗАЦІЯ АГРОЛАНДШАФТІВ СЕРЕДНЬОБУЗЬКОЇ ВИСОЧИННОЇ ОБЛАСТІ

Специфічне землекористування на Вінниччині викликало відчутне зменшення площ, зайнятих природними рослинними формуваннями, при одночасному збільшенні питомої ваги освоєних сільськогосподарських угідь, насамперед ріллі.

У статті узагальнені результати сучасного екологічного стану агроландшафтів Вінницької області за період 1994-2005 рр. Визначені причини деградації ґрунтового покриву та запропоновані основні шляхи створення сталих агроєкосистем.

Сучасний рівень антропогенного навантаження на природні екосистеми та їхні комплекси або агроландшафти, досяг значного тиску в результаті виробничого і технологічного використання, яке призвело до значного виснаження родючості ґрунтів. Найпотужніше ця тенденція виражена на Вінниччині, що зумовлено як природними, так і соціально-економічними чинниками: великою щільністю населення, насиченістю технічного оснащення й експлуатацією екстенсивного сільськогосподарського і промислового виробництва, рекреаційним навантаженням тощо.

На етапі ринкової трансформації загострення агроєкологічних проблем спричинило скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, застосування органічних і мінеральних добрив та засобів хімізації, збільшення площ посівних культур, недотримання сівозмін, а також відсутність контролю за дотриманням елементарних екологічних правил і норм природокористування.

Середньобузька височинна область займає площу приблизно 10 тис. км². Під широколистяними гаями сформувалися сірі лісові ґрунти, які утворюють ґрунтовий фон області. Ця область у лісостепу України найбільш лісиста. Ліси тут займають не більше як 25% території. Територія області включає чотири фізико-географічні райони.

Сільськогосподарське виробництво краю має певну специфіку, свої особливості, що зумовлені ґрунтово-кліматичними умовами, рельєфом (хвилястим, подекуди сильно розчленованим з густою сіткою річок, ярів та

балок), структурою земельних угідь. Низька культура землеробства (малопродуктивна ручна праця, обмежений набір культур, монокультура, незбалансоване мінеральне живлення, нераціональна організація території) значною мірою спричинили погіршення фітосанітарного стану в агроценозах, знизили продуктивність угідь, підсилили ерозію і дегуміфікацію ґрунтів, погіршили стан навколишнього середовища.

Збільшення площ орних земель Середнього Побужжя виникало відчутне зменшення площ зайнятих природними луками та лісами. Порівняно із 70-ми роками ХХ ст. сучасний агроландшафт значно змінився (збільшилась розораність схилів, як наслідок зменшилась кормових угідь, лісових масивів, заповідних територій тощо), антропогенне перетворення агроландшафтів збільшилося в 2 рази. Екосистеми агроландшафтних комплексів значно спрощені, їх видовий склад, екологічна розмаїтість угідь і зв'язки між компонентами ландшафту порушені, спостерігається деградація ґрунтового покриву, активізувались ерозійні та зсувні негативні процеси. У структурі сільськогосподарських угідь значно переважає рілля, що призводить до ентропії ландшафту. Сільськогосподарська освоєність території сягає 76.2% загальної площі області, а розораність – 65.3% (870 тис. га). найвищий відсоток розораності у Бершадському та Теплицькому районах – 73-80%, а найнижчий у Літинському – 54% [1]. Під впливом значної розораності ґрунти помітно змінили свої фізико-хімічні властивості.

Ґрунтовий покрив є найбільш еродованим (41.1%) серед фізико-географічних областей України, в тому числі 39% орних земель. Значна частка сільськогосподарських угідь пошкоджена водною ерозією (30%), у тому числі і рілля, яка розташована на схилах більше 20 градусів. Найбільшого впливу водної ерозії зазнають ґрунти Барського та Чечельницького районів (60-67%). Лінійною ерозією нині охоплені височинні й горбисті території, нею руйнується не тільки ґрунтовий покрив, але і весь природний комплекс. Утворення ярів (інколи глибиною 30-40 м і протяжністю 10-15 км), які часто формують яружно-балкові системи, вилучає з користування величезні площі сільськогосподарських угідь. На основі цих даних можна сказати, що в Середньобузькій височинній області еродований кожний третій гектар ріллі і кожний п'ятий гектар пасовищ [2].

Малопродуктивні та еродовані землі потрібно виводити із сільськогосподарського обігу для консервації (356 тис. га – вже консервовано, 9 тис. га – потребує консервації) під залуження та заліснення на тривалий термін з наступним залученням їх у сільськогосподарський обіг.

Для поліпшення екологічної ситуації необхідно запровадити виконання протиерозійних заходів відповідно до контурно-меліоративної системи землеробства, для цього необхідно збільшити площу природних кормових угідь області з 11.7% до 25%, зменшивши при цьому площу найбільш еродованої ріллі [4].

На сьогоднішній день під впливом розорювання помітно змінила морфологія сірих лісових ґрунтів та чорноземів. Чорноземи при розорюванні втрачали свої найцінніші властивості, помітно зменшилась кількість гумусу (на 6-8% менше органічних речовин ніж в натуральних аналогів). Найвищий вміст гумусу, за даними Вінницького філіалу інституту «Укрземпроект» мають ґрунти Липовецького (3.99%), Хмельницького (3.87%), Калинівського (3.65%) районів, найнижчий у Барському (1.86%), Тиврівському (1.92%), Жмеринському (1.94%) районах. Клас ерозійної небезпеки в області оцінюється як сильний і катастрофічний [5].

Висока розораність сільськогосподарських угідь, насиченість сівозмін просапними культурами – основні причини, які призводять до збільшення площ з мочарами, які є елементом ландшафту (періодично перезволожені ділянки місцевості, які знаходяться на вододілах та схилах балок). В Хмільницькому, Калинівському, Вінницькому, Літинському районах рельєф місцевості являє собою слабохвилясту рівнину з добре вираженими мікро пониженнями округлої або овальної форми з плоским дном, декілька метрів у діаметрі з глибиною 0.5-2м, яке у весняно-літній період заповнюється талими та дощовими водами, що також викликає тривале, а іноді й постійне перезволоження ґрунтів.

Причиною агрофізичної деградації ґрунту, яка спостерігається майже на всій території Середньобузької височенної області, що зумовлює ущільнення, розпорошення верхнього шару, зниження протиерозійної стійкості ґрунту, є його багаторазовий обробіток різними знаряддями за допомогою потужних і важких колісних тракторів. У цих ґрунтах майже в 2 рази зменшується загальна пористість різко знижується водопроникна і водостримуюча здатність, зменшується опірність ґрунту до деградаційних процесів.

Під час радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи негативних змін зазнали агроландшафти області. В зону посиленого радіоконтролю входять ґрунти Гайсинського, Тульчинського, Тиврівського та Чечельницького районів.

Значними забруднювачами ґрунтів Середньобузької височенної області є важкі метали. Серед найбільш забруднених районів є: Тростянецький, Чечельницький, Жмеринський та Тиврівський.

Надзвичайно важливою проблемою в області є поліпшення якості ґрунтів, що були деградовані у процесі проведення водних меліорацій, які здійснювались без урахування екологічних норм. Це призвело до поглиблення русел річок і рівчаків, внаслідок чого відбулося зниження рівня ґрунтових вод та знищення боліт. Для вирішення цієї проблеми необхідно здійснити перехід до системи малого зрошення, зрошення природних кормових угідь у заплавах, екологізації норм, засобів і термінів поливу, контролю якості води [3].

Змінилася структура природних різнотравних асоціацій лук на однотипові під впливом суцільного розорювання, будівництва водосховищ і ставків, меліорацій, сінокосіння, надмірного випасу худоби та штучного підсіву трав. Для підвищення продуктивності пасовищ слід застосовувати загінно-порційну та комбіновану систему випасання худоби.

Отже для оптимізації агроландшафтів Середньобузької височенної області потрібно:

- Зменшити ступінь деградованості сільськогосподарських угідь шляхом виведення з обігу еродованих деградованих та малопродуктивних земель з відповідним розширенням площ природо-заповідного фонду;
- Забезпечити оптимальне співвідношення між елементами агроландшафту: орними, лучними, лісовими, водними угіддями та заповідними територіями;
- Використовувати науково обґрунтовані сівозміни, з урахуванням ґрунтових та ландшафтних факторів, які повинні враховувати оптимальне співвідношення культур;
- Застосовувати ґрунтозахисні системи обробітку ґрунту у поєднанні з контурно-міліоративною організацією території та розширити посіви

багаторічних трав;

- Значно підтримувати і застосовувати потенційні можливості зрошуваних і осушуваних систем;
- Використовувати традиційні і нетрадиційні органічні добрива разом з обмеженим застосуванням агрохімікатів;
- Розробити та впровадити короткострокові та довгострокові програми відродження агроландшафтів;
- Проведення спеціальних ґрунтово-екологічних експертиз з метою покращення якості сільськогосподарських угідь;
- Організувати і реалізувати екологічну паспортизацію та аудит стану об'єктів агропромислового комплексу з метою проведення екологічного менеджменту.
- Для цього необхідно постійно проводити агроекологічні інформації з використанням ГІС технологій.

1. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. – Вінниця: ЕкобізнесЦентр, 1998. – 184 с.
2. Екологічний стан Вінницької області за 1994-2000 рр. 3. Злобін Ю.А. Основи екології. – К.: Лібра, 1998. – 248 с. 4. Мудряк О.В. Екологічні аспекти та інновації розвитку тваринництва Вінниччини // Зб. наук праць Вінницького сільськогосп. ін-ту. – Вінниця. – 1999. – Вип. 5. – С. 345-352. 5. Мудрак О.В., Палій С.В. Екологічні аспекти сучасного стану агроландшафтів Вінницької області // Агроекологічний журнал. – 2003. – №2. – С. 8-16.

In this article the results of modern ecology state of agrolandscapes in Vinnytsa region are given for the period of 1994-2005. Also the reasons of landscape degradation are defined and the main ways of permanent agroecosystems are proposed.